

K NIEKTORÝM OTÁZKAM ŠPECIFICKOSTI MORÁLKY AKO SPOLOČENSKÉHO JAVU

JÁN VAJDA, Ústav marxizmu-leninizmu VŠP, Nitra

VAJDA, J.: To Some Questions of the Specificity of Morale as a Social Phenomenon. *Filozofia* 32, 1977, No 1, p. 78—83.

The problems of morale enjoy more and more attention of philosophers. Also the questions of its specificity come to the centre of their interest.

Investigating some aspects of science and morale and in connection with it also the question of the functions of morale we have come to the conclusion that morale is a specific social phenomenon surpassing the form of social consciousness because besides the moral consciousness it contains also the moral relations and moral practice. The morale is an instrument of harmonizing the relation of man and collective or society from the aspect of class interest in the starting classless society. The morale thus serves, first of all, the evaluation, orientation, regulation and education of social subject from the viewpoint of the interest of a class or society. Therefore it is both an instrument of preserving the given order with reactionary classes and one of changing the world with the starting progressive classes. Its cognitive content is subdued to the functions that it fulfills in the society.

Otázka špecifického charakteru morálky sa stala predmetom živých diskusií v súčasnej filozofickej tvorbe. Medzi marxistickými filozofmi a etikmi stretávame najčastejšie názor, že morálka je formou spoločenského vedomia, ale stretávame sa aj s názormi, že morálka presahuje svojou praktickou činnosťou až do sféry spoločenského bytia. Stretáme autorov, ktorí morálku, pokladajúc ju len za formu spoločenského vedomia, vysvetľujú ako súbor morálnych noriem, pravidiel a princípov. Proti nim oprávnené namietajú iní (napr. J. Popelová), že morálka je aj systém osobitných morálnych vzťahov. Ďalší autori formulujú uvedené názory do charakteristiky morálky ako systému morálnych noriem, pravidiel, princípov správania regulujúcich vzťahy medzi ľuďmi, pričom morálka je aj formou spoločenského vedomia, aj formou spoločenskej praxe. Presahuje od jedného k druhému.

Marxistická etika v úsilí nájsť uspokojivú odpoveď na otázky špecifickosti morálky ju skúma z aspektu pôvodu, sociálnej podmienosti, sfér jej pôsobenia, špecifickosti odrazu a funkcií. V časove obmedzenom vystúpení nie je možné venovať sa všetkým aspektom skúmaného problému, preto sa zastavíme len pri niektorých momentoch nastolenej otázky.

Z hľadiska našich potrieb sa javí plodným najmä porovnanie morálky ako formy spoločenského vedomia s ostatnými formami spoločenského vedomia a najmä s vedou, na ktoré sa tu chceme obmedziť. Najdôležitejším rozdielom medzi morálkou a vedou, keď ich porovnáme ako formy spoločenského vedomia, je rozdiel v predmete záujmu. Kým

veda usiluje o maximálne desubjektívizované poznanie, čiže o pravdu, zatiaľ úloha morálky je trochu iná. Nejde jej natoľko o samú skutočnosť, ale skôr o orientáciu človeka v tejto skutočnosti, aby na tomto základe mohla regulovať jeho správanie. Nevyjadruje preto skutočnosť v pojmoch a zákonoch, ale v normách a imperatívoch.

Vychádzajúc z tohto faktu, niektorí pozitivistí (Carnap, Ayer, Stevenson a i.) odmietajú kognitívnu stránku morálky. Dochádzajú k záveru, že morálny súd nevyjadruje ani tak skutočnosť, ako skôr city hovoriaceho k nej a emócia pre nich nie je nositeľom významu (4, s. 103—107). Etické termíny nevyjadrujú len city, ale slúžia tiež na ich vyvolávanie. Sú len a len výrazmi citov a ako také nespádajú Ayerovi pod kategóriu pravdy a omylu, sú neverifikovateľné práve tak, ako je neverifikovateľný bolestivý ston či rozkaz, pretože nevyjadrujú skutočné propozície (4, s. 108—109). Ak hovoríme o určitom čine ako o dobrom alebo zlom, netvoríme výrok o fakte a dokonca ani výrok o stave nášho myslenia. Podľa Ayera vyjadrujeme len určité morálne city a človek, ktorý nám protirečí, tiež vyjadruje len svoje morálne city. Preto nemá zmysel pýtať sa, kto z nás má pravdu, veď tvrdenie ani jedného z nás nie je skutočnou propozíciou (4, s. 108).

Podobné, ale umiernenejšie názory vyslovuje i Ch. L. Stevenson, ktorý tvrdí, že úlohou emotívnych termínov je predovšetkým ovplyvňovať postoje počúvajúceho, hoci emotívny význam neberie plne pozíciu deskriptívnemu významu (9, s. 32—33). Postoj Stevensona nie je taký rigorózný ako Ayerov. Stevenson neprehlasuje etické pojmy za pseudopojmy, ako to robí Ayer (4, s. 112), ale napriek tomu aj u neho je oblasť citov čosi naviac, čo nie je nositeľom skutočnej informácie.

Podobne ako s citom zaobchádzajú emotivisti i s imperatívom a to napriek tomu, že imperatívna stránka morálky je jej podstatnou stránkou. Imperatív kladú do protikladu s pravdou. Rozkaz nie je pre nich výrokom o skutočnosti a nenesie o nej žiadnu informáciu. Pokladajú ho preto za neverifikovateľný. My si naopak myslíme, že morálny súd, aj keď vyjadruje emóciu, prípadne nariaďuje nejakú činnosť, ktorá by mala byť v danej situácii žiadúca, je nositeľom určitej informácie. Implicitne obsahuje odraz skutočnosti, pretože úspešne hodnotiť a predpisovať môže len na základe tohto odrazu. V tom hľadáme kognitívnosť morálky. Pravda, treba pri tom vidiť, že kognitívnosť morálneho výroku sa skrýva za osobitnou logikou prameniaca z hlavného zamerania morálky na reguláciu správania sa ľudí.

S normatívnou stránkou úzko súvisí hodnotiaci stránka morálky. Spomínaní pozitivistí, podobne ako nevedeli spojiť imperatív s pravdou, nevedia objaviť ani súvis hodnoty a pravdy. Keďže, podľa našej mienky, pravda je odrazom reality cez prax a hodnota je odrazom významu danej reality pre nás cez prax, existuje medzi oboma tesné prepojenie. Na absolutizáciu subjektívnosti hodnôt nemáme preto dôvody, veď objektívnosť vstupuje do hodnoty jednak cez odrážanú skutočnosť a jed-

nak cez subjekt, cez jeho prírodnospoločenskú situovanosť. Zárukou objektívnosti hodnoty je i sám proces „zrkadlenia“ významu objektu pre nás cez našu prax.

Len na okraj týchto úvah uvádzame, že človek sa v oblasti vedomia zmocňuje sveta vedecky (centrom záujmu človeka je objektívne poznanie sveta — pravda), umelecky (prostredníctvom obrazu a typizácie zmocňujeme sa estetickej stránky sveta) a morálne (skutočnosť odzrkadľujeme v normách, v ich hodnotovom či imperatívnom aspekte, z hľadiska orientácie, aby sme podľa toho mohli zamerať naše správanie).

Keď výjdeme z tézy, že poznanie je predovšetkým funkciou vedy a funkciou morálky je zasa predovšetkým regulovanie správania, musíme dôjsť k záveru, že i keď absolutisticky nepopierame kognitívny aspekt morálky, predsa len on nie je poslaním mravnosti. Napriek tomu, ak má byť naše správanie správne, musí byť založené na poznaní. Pravda takto cez požiadavku správnosti správania sa preniká k mravnosti a dobru. Poznávací moment morálky je teda podriadený orientácii a usmerneniu človeka v sociálnom prostredí, pričom poznanie je zašifrované v špeciálnych prostriedkoch, ktorými sa morálka svojrázne zmocňuje sveta. Je zašifrovaná v normách, imperatívoch, zákazoch, hodnotách a pod. Preto súhlasíme s pozitivistami, že morálne súdy nevyhovujú formálnologickým požiadavkám tradičného výroku, ktoré títo absolutizujú, ale nesúhlasíme s nimi, keď označujú tieto výroky za neverifikovateľné a nekognitívne, pretože ony majú vlastnú „logiku“. Ich pravdivosť neoverujeme tradičnou empirickou verifikáciou, ani skúmaním, či vyhovujú formálnologickým požiadavkám symbolickej logiky. Ide predsa o orientáciu človeka v sociálnom prostredí, ide o jeho usmernenie konať tak alebo inak. Pravdivosť morálneho príkazu je potom skrytá v korešpondencii s objektívnymi záujmami spoločnosti, ktoré vyjadrujú jej historickú vývojovú tendenciu. Preto môžeme hovoriť o buržoáznej morálke ako o ľžitej a o proletárskej ako o jedine správnej či pravdivej. V tomto zmysle je morálka blízka vede, ale zároveň sa nám manifestuje ako veľmi svojský druh osvojenia si sveta človekom. Osobitosť morálky je predovšetkým v jej funkčnom poslaní. Mravnosť, aj keď vychádza z poznania, nie je jeho nástrojom v tom zmysle ako veda. Služí k poznaniu nie tak skutočnosti, ako skôr správnosti a opodstatnenosti toho či iného správania. Poznanie obsiahnuté v mravnosti veľmi špecificky je podriadené honoteniu, motivácii, orientácii, imperatívu a v tomto zmysle aj výchove. Morálka je preto veľmi svojrázny jav, ktorý v živote človeka a spoločnosti nemožno ničím nahradiť a iste nie ani vedeckými doporučeniami. Morálka pritom nesúperí s vedou, nenahrádza jej funkcie, pretože nám poskytuje osobitný spôsob uchopenia sveta, ktorý plní celkom iné úlohy, ako plnia ostatné formy spoločenského vedomia.

K stanoveniu charakteru morálky nám môže ešte mnoho povedať

zváženie jej funkcií. Rôzni autori vyčleňujú zvyčajne tieto funkcie morálky: gnozeologickú (odrazovú, regulatívnu, humanistickú čiže výchovnú) [3, s. 37—46], ale aj hodnotovo-orientačnú (sociálno-orientačnú), ideologickú, revolučno-kritickú (v prípade progresívnych tried), apogetickú (u tried regresívnych), okrem toho tiež motivačnú a iné. Možno bez vulgarizovania povedať, že niektoré z týchto funkcií sú detailizáciou iných. Aj z týchto dôvodov prijímame stanovisko T. S. Lapinovej k uvádzaniu gnozeologickej a ideologickej funkcie. Už sme povedali, že morálka si nekladie za úlohu poznávať skutočnosť, poskytuje len návod na správne konanie. Jej väzby s bytím idú od bytia k morálke, ale nie v smere „zrkadlenia“. V kognitívnom smere morálka vôbec nie je aktívna. Jej informácia je vždy podriadená zosúladzovaniu záujmov osobnosti so záujmami spoločnosti, čiže regulácií správania sociálneho subjektu. Morálka nepodáva obraz skutočnosti, ale model (hodnotu, normu, imperatív a pod.) správania. Morálny imperatív, reflektujúc skutočnosť, nevyslovuje sa k momentu, ktorý „zrkadlí“, ale k nasledujúcemu. Preto jeho kognitívnosť je iná a my so starými „kritériami“ nevystačíme. Problém pravdy v morálke nespočíva v zhode so skutočnosťou, ale v tom, či sa úsilia triedy presadzované cez morálku zhodujú alebo nezhodujú s historickou tendenciou spoločenského vývoja, či želané správanie zodpovedá afirmácii ľudstva alebo nie. V morálke môže plniť spoločenskú úlohu dokonca ľživé poznanie (prípady morálky reakčných tried), ale potom v morálke naozaj nejde o kognitívnu funkciu.

Pri zvažovaní oprávnenosti vyčlenenia ideologickej funkcie vychádzame z toho, že ideológia je veľmi zložitý spoločenský jav a nemožno ju redukovať na funkciu morálky. Pritom treba vedieť, že morálka, riešiac vzťahy jedinec—spoločnosť, reflektuje triedne záujmy vo všetkých svojich rovinách a je teda celá ideologická. Preto nejde o deideologizáciu morálky. To by bolo nezmyslom.

Záverom zhrňame, že morálka je veľmi zložitý spoločenský jav, v ktorom sa odrakadľuje vzťah človeka a kolektívu či spoločnosti z aspektu harmonizácie ich záujmov v triednej spoločnosti smerom k triede, v beztriednej spoločnosti, o ktorú ešte len usilujeme, smerom k celospoločenským záujmom. Morálka je takto nástrojom presadzovania triednych záujmov v triednej spoločnosti a spoločenských záujmov v budovanej beztriednej spoločnosti. Morálka je teda dôležitým nástrojom boja reakčných tried za zachovanie ich panstva a zároveň dôležitým nástrojom nastupujúcich tried za nastolenie nového spoločenského poriadku, za nastolenie toho, čo je želané, čo má byť. Morálka zhrňuje sociálnu skúsenosť triedy či spoločnosti do morálnych predstáv, pojmov, noriem, hodnôt, predpisov, ideálov, princípov a stáva sa tak významným stimulátorom správania sa ľudí, dôležitým nástrojom formovania sociálneho subjektu — jedinca či kolektívu. Mravne správne sformovaný jedinec už nekoná pod bezprostredným vplyvom konkrét-

nej situácie, nekoná inštinktívne. Výberový charakter jeho správania sa skultúrnil. Morálka svojím hodnotovým aspektom vedie človeka stále vyššie a stáva sa tak závažným nástrojom obsluhy základne a celého sociálneho systému, v prípade socialistickej spoločnosti majetkom miliónov pracujúcich máš znásobujúcim ich úsilia o novú komunistickú spoločnosť.

LITERATÚRA

1. ANGELOV, S.: Marxistskaja etika kak nauka. Moskva 1973.
2. ANISIMOV, S. F.: Marxistsko-leninskaja etika. Časť 1—2, Moskva 1972.
3. ARCHANGEESKIJ, L. M.: Kurz lekcií po marxistsko-leninskoj etike. Moskva 1974.
4. AYER, A. J.: Language, Truth and Logic. 2. vyd., London 1958.
5. DROBNICKIJ, O. G.: Poňatije morali. Moskva 1974.
6. GUSEJNOV, A. A.: Socialnaja priroda npravstvennosti. Moskva 1974.
7. Moraľ i etičeskaja teorija. Zborník, Moskva 1974.
8. POPELOVÁ, J.: Etika. Praha 1968.
9. STEVENSON, Ch. L.: Ethics and Language. New Haven 1958.
10. ULEDOV, A. K.: Struktura společenského vědomí. Praha 1973.
11. UTKIN, S. S.: Marxistická etika. Bratislava 1964.
12. TITARENKO, A. I.: Moraľ i politika. Moskva 1973.
13. TITARENKO, A. I.: Struktury npravstvennogo soznanija. Moskva 1974.

К НЕКОТОРЫМ ВОПРОСАМ СПЕЦИФИЧНОСТИ МОРАЛИ КАК ОБЩЕСТВЕННОГО ЯВЛЕНИЯ

Ян В а й д а

Проблематике морали уделяется все большее внимание со стороны философов. Их привлекают также вопросы ее специфичности.

Исследуя некоторые аспекты взаимоотношения науки и морали и в связи с этим также вопрос о функциях морали, мы пришли к заключению, что мораль представляет собой специфическое общественное явление, выходящее за рамки формы общественного сознания, поскольку она наряду с нравственным сознанием содержит также нравственные отношения и нравственную практику. Мораль является орудием согласования отношений человека и коллектива или общества с точки зрения классовых интересов в классовом обществе или с точки зрения интересов всего общества в будущем бесклассовом обществе. Мораль поэтому прежде всего служит для оценки, ориентации, регулирования и воспитания социального субъекта с точки зрения интересов класса или общества. Поэтому она является орудием сохранения данного порядка и реакционных классов, а также орудием преобразования мира и выходящих на сцену прогрессивных классов. Когнитивное содержание морали, которое у нее обязательно имеется, подчинено выполняемым ею в обществе функциям.

ZU EINIGEN FRAGEN DER BESONDERHEIT DER MORAL ALS EINES GESELLSCHAFTLICHEN PHÄNOMENS

Ján V a j d a

Die gesamte Problematik der Moral erfreut sich einer immer grösser werdenden Aufmerksamkeit der Philosophen. In den Blickpunkt ihres Interesses kommen auch Fragen, die die Besonderheit der Moral betreffen.

Bei der Untersuchung einiger Aspekte des Verhältnisses zwischen Wissenschaft und Moral und im Zusammenhang damit auch der Frage nach der Funktion der Moral, kamen wir zum Schluss, dass die Moral ein spezifisch gesellschaftliches Phänomen ist, das sie die Form des gesellschaftlichen Bewusstseins überragt, weil es ausser dem moralischen Bewusstsein auch moralische Verhältnisse und die moralische Praxis beinhaltet. Die Moral ist ein Instrument, das in der Klassengesellschaft das Verhältnis des Menschen und des Kollektivs oder der Gesellschaft vom Klassenstandpunkt aus harmonisieren soll oder vom gesamtgesellschaftlichen Standpunkt in der antretenden klassenlosen Gesellschaft. Demnach dient die Moral vor allem zur Bewertung, Orientierung, Ausrichtung und Erziehung des sozialen Subjekts vom Standpunkt der Klassen- oder Gesellschaftsinteressen. Darum ist sie bei reaktionären Klassen ein Instrument zur Bewahrung der bestehenden Ordnung und bei den antretenden fortschrittlichen Klassen ein Instrument zur Veränderung der Welt. Ihr kognitiver Inhalt, den die Moral notwendig besitzt, ist jenen Funktionen unterordnet, die sie in der Gesellschaft erfüllt.